

З досвіду освітніх практик

УДК 37.017.4:37.091.33-028.22:821.161.2-93

[https://doi.org/10.61339/2786-6947.2026.1\(13\).369667](https://doi.org/10.61339/2786-6947.2026.1(13).369667)

Гриньова Марія Василівна,

доктор філософії за спеціальністю 011 «Освітні, педагогічні науки»,
завідувач відділу міжнародної співпраці та трансферу інновацій
КЗВО «Одеська академія неперервної освіти Одеської обласної ради»

м. Одеса, Україна

<https://orcid.org/0000-0003-1308-2634>

СУЧАСНА ДИТЯЧА ПРОЗА: ЧИТАННЯ ІЗ СЕНСОМ ДЛЯ КУЛЬТУРИ ДЕМОКРАТІЇ

Анотація. У розробці представлено адаптовані вправи міжнародної освітньої платформи «Living Democracy», спрямовані на розвиток компетентностей для культури демократії засобами освіти для демократичного громадянства та освіти з прав людини у поєднанні з практиками осмисленого читання сучасної дитячої прози. Актуальність розробки зумовлена потребою реалізації наскрізного підходу до формування громадянських і соціальних компетентностей, пов'язаних з ідеями демократії, справедливості, рівності, прав людини, відповідальної громадянської участі та конструктивної взаємодії. Матеріали можуть бути використані під час реалізації завдань мовно-літературної та громадянської й історичної освітніх галузей, проведення розвивальних занять у межах позаурочної діяльності та організації роботи читачьких клубів.

Ключові слова: демократичне суспільство, демократичні цінності, емпатія, активні методи навчання, компетентності для культури демократії, конструктивне розв'язання конфліктів, освіта для демократичного громадянства та освіта з прав людини, осмислене читання, рефлексія, соціальні і громадянські компетентності.

Сучасна українська шкільна освіта спрямована на розвиток соціальних і громадянських компетентностей, необхідних для життя в демократичному суспільстві (Верховна Рада України, 2017). За таких умов демократія розглядається не лише як система інституцій і законів, а і як культура взаємодії, що ґрунтується на дотриманні демократичних цінностей. Йдеться, зокрема, про готовність до публічного обговорення, уміння висловлювати власну думку та вислуховувати інших, визнання необхідності мирного розв'язання конфліктів, повагу до прав меншин і принцип верховенства права (Рада Європи, 2018).

Важливу роль у цьому процесі відіграє формування компетентностей для культури демократії (Рада Європи, 2018). Запропонована Радою Європи Рамка компетентностей для культури демократії об'єднує цінності, ставлення, вміння, знання та критичне розуміння, необхідні для становлення особи як демократично та міжкультурно компетентного громадянина. Серед ключових компетентностей – повага до людської гідності та прав людини, громадянська свідомість, відповідальність, емпатія, аналітичне й критичне мислення, уміння співпрацювати та конструктивно розв'язувати конфлікти.

За таких умов особливого значення набувають освіта для демократичного громадянства та освіта з прав людини, спрямовані на розвиток в учнів здатності до відповідальної взаємодії, діалогу та конструктивної участі в суспільному житті (Рада Європи, 2010). Водночас викладання демократії та прав людини має здійснюватися не лише через опанування відповідного змісту, а й через організацію освітнього процесу відповідно до принципів демократії та прав людини (Living Democracy). Такий підхід передбачає активну участь учнів, навчання на основі досвіду, взаємодії, обговорення та рефлексії.

Важливим ресурсом для реалізації зазначених завдань є сучасна дитяча проза, яка створює умови для осмислення учнями складних життєвих ситуацій, міжособистісних взаємин, конфліктів, ціннісних суперечностей і морального вибору. Осмислене читання художніх творів сприяє розвитку емпатії, уміння аналізувати поведінку персонажів, визначати причини та наслідки вчинків, аргументовано висловлювати власну позицію та співвідносити прочитане з власним досвідом і соціальними реаліями. У цьому контексті класна спільнота постає як своєрідне мікросуспільство, у межах якого учні набувають досвіду співпраці, взаєморозуміння, прийняття різних точок зору та відповідальної взаємодії.

Представлені адаптовані вправи міжнародної освітньої платформи «Living Democracy» орієнтовані на залучення учнів до активної взаємодії та осмислення принципів демократії й прав людини через

практики роботи з художнім текстом. Зокрема, представлено вправи «Якби я був чарівником», «Філософія життя», «Системи цінностей», «Конфлікти у сім'ї та з ровесниками», адаптовані до роботи з творами сучасної української дитячої прози. Методичну основу вправ становлять активні методи навчання, зокрема дискусії, рольові взаємодії, аналіз ситуацій, моделювання конфліктів, рефлексивні й творчі завдання.

Ефективне використання наведених вправ потребує від учителя дотримання принципів демократичної взаємодії та наявності відповідних професійних і особистісних якостей. Важливого значення набувають справедливості, відкритості до думок учнів, неупередженості, здатності до співпереживання, чутливості до суперечних питань і емоцій, повага до культурних і соціальних відмінностей, готовність до діалогу та стимулювання дискусії (Голлоб, Хадлестон, Крапф, & Вайдінгер, 2009). Не менш важливими є самосвідомість, здатність критично осмислювати власні упередження та вміння створювати безпечне освітнє середовище для висловлення різних поглядів.

Використані у вправах художні твори виконують ілюстративну функцію та можуть бути замінені іншими текстами сучасної дитячої прози відповідно до освітніх цілей, вікових особливостей і пізнавальних можливостей учнів. Водночас потенціал до інтеграції з практиками осмисленого читання мають й інші вправи платформи «Living Democracy», адаптація яких до роботи з творами сучасної дитячої прози розширює можливості розвитку розуміння загальних принципів демократії та прав людини, а відтак – розвитку компетентностей для культури демократії.

Примітка. У процесі підготовки матеріалів використовувалися засоби штучного інтелекту (зокрема ChatGPT, OpenAI) як допоміжний інструмент для мовностилістичного редагування та структуризації окремих фрагментів тексту. Авторка самостійно здійснила концептуалізацію матеріалів, адаптацію вправ, добір художніх творів і фінальне опрацювання змісту.

Вправа «Якби я був чарівником»

(адаптація на прикладі повісті Марини Павленко «Чи шкідливо ходити покрівлями гаражів?»)

Освітня ціль: сприяти розвитку в учнів емпатії, усвідомлення цінності людської гідності та розуміння важливості підтримки й небайдужого ставлення до інших людей.

Ресурси: уривок із повісті Марини Павленко «Чи шкідливо ходити покрівлями гаражів?» (с. 60–62); папір; маркери або кольорові олівці.

Оригінальна вправа: Вправа 6.3. Якби я був чарівником. (б. д.). У «Навчаємо демократії» (Т. 6). Living Democracy. URL: <https://www.living-democracy.com/uk/textbooks/volume-6/chapter-6/exercise-3/>

Літературний твір: Павленко, М. (2011). *Чи шкідливо ходити покрівлями гаражів?: повість*. Грані - Т.

Процедура

1. Читання й коротке обговорення тексту. Учитель організовує читання уривка із повісті та обговорення: *Чому діти брали чужу їжу? Що відчували однокласники? Що відчувала вчителька? Чому мама дітей зникла? Що змінилося наприкінці історії?*

Новий навчальний рік ще тільки почався, а мої нерви, здається, вже «на грані».

– Ромчику, хто ж це такий замурзаний спав на твоєму зошиті?

– Ганнуся, що це з твоєю книжкою?

– О жах! Ви знову спізнилися?

Так щодня – по кілька провин і по десятку якнайпереконливіших пояснень на кожну.

То вже пізніше з'ясовується, що зошит зелений від молодих горіхів – збирали дорогою. Книжка слугувала «столом» для одного з придорожніх «сніданків». А підошви, через які буцім діти спізнилися, відпали під час не зовсім вдалим Ганнусиних «вилазок» на яблуню. Підошви підошвами, а спізнилися ще й тому, що яблук усе ж нарвали й одразу взялися гризти.

– Діти! – з'являється в мене моторошна підозра, – ви... А що ви сьогодні вдома їли?

– О! – веселішає Ромчик. – Мабуть, борщ... Потім ця, як її... гречана каша. І – кава.

– А ще, – продовжує сестра, – мама казала, що пампушок сьогодні напече. Зі сметаною!

– І з майонезом!

Таке розмаїте меню трохи мене заспокоює, та на підході – нові прикраси:

– Дарино Іванівно! А Ромчик по наших тумбочках щойно нишпорив!

– Дарино Іванівно! У мене з шухляди пропала канাপка!

– А в мене з портфеля – цукерки!..

– А Ганнуся з Ромчиком після уроків пили мій компот!

Ідесь у підсвідомості класу – напівказане й напівзмовчене: «Злодюжки! Сойченки – злодюжки!»

Мене проймає відчай. Марно копирсаючись у мізерному своєму вчительському досвіді та в багатій чужій педагогічній спадщині, спромоглася тільки на те, щоб не зчиняти галасу. Потайки підкликала до себе то Ромчика, то Ганнусю, але щоразу чула незмінне:

– Ні, канапки ми не брали. По тумбочках лазили, бо шукали Ромчикова картуза. Компот? Його ми знайшли у пляшечці за шафою. Ні-ні, ми нічого не брали!

Маму! Якнайшвидше побачити їхню маму!

Тепер вони стояли переді мною всі троє. Кожен пояснював по-своєму, а виявлялося, що все ж брали.

– Як? – почервоніла мама. – Але чому? Діти, скажіть чесно: хіба ви такі голодні?

– Ні, – «чесно» відповіли діти на два голоси.

– Скажіть мені, діти, чи ви хоч раз виходили з дому не поснідавши? Хоч раз?

– Ні! – брат і сестричка щиро підняли на маму свої голодні очі. Відчувалося, що в тому «ні» не все правда, але йшлося вже про мамину честь!

– Урешті-решт, – подаю голос і собі, – можна ж було попросити, а не красти: всі ми не дуже багаті!..

– Я одного разу попросив, – ковтнув слину Ромчик. – Коли Владик із паралельного ніс на смітник свій хліб з ковбасою. Але він сказав, що скорше викине, а не віддасть. І викинув.

Після нескінченних вибачень мама навела мені з десяток найповажніших пояснень. Мовляв, і забігалася вона (влаштувалася ще й прибиральницею у якомусь кафе), і купила щось там для ремонту у квартирі, й під час останнього приходу батька з шухляди вдома пропали всі гроші, й... Головна причина все ж була єдина, і – я бачила це – мама сьогодні збагнула: її діти виростили і мусили більше їсти.

Марина Павленко «Чи шкідливо ходити покрівлями гаражів?»

2. Творче завдання «Якби я міг / могла змінити цю історію...». Учні пропонується уявити, що вони мають можливість змінити ситуацію так, щоб діти не відчували голоду, сорому чи приниження. Учні доповнюють речення: *Я би зупинив / зупинила ... Я би не допустив / не допустила ... Я би підтримав / підтримала ... Я би поділився / поділилася ... Я би навчив / навчила ... Я би створив / створила ... Я би змінив / змінила у школі ... Я би зробив / зробила так, щоб діти ...*

3. Представлення відповідей. Учні по черзі читають свої висловлювання у спільному колі. Учителю заохочує звертати увагу: які цінності проявляються у відповідях; що найчастіше хотіли змінити однокласники; які способи підтримки пропонували.

4. Оцінка та обговорення. Учні обговорюють: *Чому людям іноді складно попросити про допомогу? Що може зробити клас або школа, щоб ніхто не почувався приниженим? Чому підтримка й небайдужість важливі для громади? Чи завжди ми помічаємо справжні причини чужої поведінки?*

Варіація «Якби я міг / могла змінити школу або громаду...». Учні розмірковують: *якою має бути школа, у якій ніхто не відчуває приниження чи голоду; як громада може підтримувати сім'ї у складних життєвих обставинах; які соціальні ініціативи можуть допомогти дітям.*

Вправа «Філософія життя»

(адаптація на прикладі повісті Інни Волосевич «Про хлопчика»)

Освітня ціль: допомогти учням усвідомити, як цінності проявляються у ставленні до інших, поведінці в ситуаціях групового тиску, співчуття, захисту слабших і відповідальності за власні вчинки.

Ресурси: уривок із повісті Інни Волосевич «Про хлопчика» (с. 12–13); перелік тверджень для оцінювання (на плакаті, дошці або картках).

Оригінальна вправа: Вправа 2.3. Філософія життя. (б. д.). У «Навчаємо демократії» (Т. 6). Living Democracy. URL: <https://www.living-democracy.com/uk/textbooks/volume-6/chapter-2/exercise-3/>

Літературний твір: Волосевич, І. (2008). *Про хлопчика*. Грані-Т.

Процедура

1. Читання уривка. Учителю читає уривок із повісті уголос або пропонує учням прочитати його самостійно.

Спостерігаючи, як тихо погойдується у воді Медуза, Хлопчик раптом і собі ліг спиною на воду і, щоб утриматись, широко розкинув руки й ноги. Море спокійно тримало його. Тоді Медуза запливла йому на животик. Хвилині погойдувались, і часом вона ледь-ледь піднімалася над водою.

– Спробую засмагнути, – усміхнулася вона.

А Хлопчикові так добре було лежати в морі разом із Маленькою Медузою, він почувався так затишно, ніби вдома після довгої розлуки, ніби він завжди тут жив.

– Погляньте, погляньте! Він уміє плавати! – зненацька почувся пронизливий крик.

Від несподіванки Хлопчик смикнувся і пішов під воду.

Він одчайдушно заборсався, намацав ногами дно і, випірнувши, закашлявся до сліз.

На пірсі стояли ті діти, з якими він грав у футбол, разом із ними були також Сусідський Хлопчик і навіть Нудна Дівчинка в Окулярах.

Напевне, вона все ж не послухалася маму, адже мама суворо забороняла їй ходити з дітьми до моря. Дітям було років чотири-п'ять, вони були Хлопчикові ровесники, і серед них майже ніхто поки що не вмів плавати.

– Нічого він не вмів! Бачте, мало не втопився! – захихотів хтось із них.

– Медуза! Медуза! – діти побачили Медузу, почали підбирати гальку і жбурляти в неї.

Усе ще кашляючи, Хлопчик замахав руками й заступив собою Медузу. Діти здивовано зупинилися.

– Що ви робите?! – відкашлявшись, закричав він. – Ви ж її пораните!

– Медуз треба вбивати! – заявила Дівчинка в Окулярах. – Від них ніякої користі! Вони лише забруднюють море і жалять людей.

– Вона не вмів жалити! Вона красива! – вражено закричав Хлопчик.

– Красива?! – здивувався Товстий Хлопчик, який полюбляв усіма командувати. – Така ж красива, як сопі в тебе в носі!

Діти зареготали, і хлопці на чолі з Товстим забігли в море. Один із них відштовхнув Хлопчика, інший спіймав Медузу в долоні й кинувся навтьоки.

Хлопчик рвонувся слідом за ним, але Товстий загородив йому дорогу.

– Ти чого?!

Оббігти його ніяк не вдавалося, тоді Хлопчик спробував збити Товстого з ніг, але й це не вийшло – той був надто важкий. Він так штовхнув Хлопчика плечем, що малий відлетів назад аж до моря.

Хлопці кинули Медузу на гостру гальку й обстріляли камінцями. Хлопчик піднявся і, не звертаючи уваги на каміння, що летіло звідусіль, ліг і наклав Медузу собою. Діти перестали кидати камінці, але Медуза була вся зрана. Хлопчик голосно й розпачливо заридав.

Діти трохи злякано подивилися на нього і розійшлися.

– Ото дурнуватий! Медуз жаліє! – на прощання сказали вони.

– Я їх ненавиджу! Я їх уб'ю! – схлипував Хлопчик, вибираючи камінці з ніжного тіла Медузи.

Інна Волосевич «Про хлопчика»

2. Індивідуальне оцінювання. Учні оцінюють наведені твердження за шкалою: 1 – *зовсім не підтримую*; 2 – *не підтримую*; 3 – *радіше не підтримую*; 4 – *важко визначитися*; 5 – *радіше підтримую*; 6 – *підтримую*; 7 – *повністю підтримую*.

Твердження для оцінювання: Захищати тих, кого ображають, важливо навіть тоді, коли тебе можуть висміяти. Якщо всі поведуться жорстоко, людині важко чинити інакше. Краса природи заслуговує на захист. Не можна завдавати шкоди живим істотам заради розваги. Людина має право на власну думку, навіть якщо вона відрізняється від думки більшості. Сміятися з чужих почуттів – неприпустимо. Інколи страх бути «не таким, як усі» впливає на поведінку людей. Співчуття є проявом сили, а не слабкості. Важливо вміти зупинити агресію. Люди не завжди замислюються про наслідки своїх вчинків.

3. Робота в парах або малих групах. Учні порівнюють свої оцінки в парах або групах по три-чотири особи та обговорюють: *які твердження отримали найбільшу підтримку; у яких питаннях виникли розбіжності; чому герої книги поведилися по-різному; які цінності проявив Хлопчик.*

4. Загальне обговорення. Учителю організовує коротке обговорення: *Чому Хлопчик став на захист Медузи? Що впливало на поведінку інших дітей? Чи легко відстоювати власні цінності в групі? Які наслідки можуть мати байдужість або жорстокість?*

Розширення. Учні та учениці можуть: *написати короткий внутрішній монолог Хлопчика після подій; описати, як могла б змінитися ситуація, якби хтось із дітей підтримав Хлопчика; створити «карту цінностей» героїв повісті (співчуття, жорстокість, сміливість, байдужість, відповідальність тощо); обговорити, як подібні ситуації можуть виникати у шкільному житті.*

Вправа «Системи цінностей»

(адаптація на прикладі повісті Ганни та Петра Владимірських «Хлопчик, якого подарували цуцику»)

Освітня ціль: допомогти учням усвідомити, що різні цінності та життєві пріоритети можуть ставати причиною конфліктів і впливати на поведінку людей та ухвалення рішень.

Ресурси: уривок із повісті Ганни та Петра Владимірських «Хлопчик, якого подарували цуцику» (с. 11–14); папір і ручки; робочий аркуш із переліком цінностей.

Оригінальна вправа: Вправа 2.2. Системи цінностей. (б. д.). У «Навчанні демократії» (Т. 6). Living Democracy. URL: <https://www.living-democracy.com/uk/textbooks/volume-6/chapter-2/exercise-2/>

Літературний твір: Вдадимирська, Г., Володимирський, П. (2011). *Хлопчик, якого подарували цуцику: повість*. Грані-Т.

Процедура

1. Ознайомлення з уривком. Учні читають уривок із повісті або слухають його вголос. Під час читання вони звертають увагу на: *поведінку героїв; причини конфлікту; що є важливим для кожного персонажа.*

Раптом увімкнули світло, на порозі стояла мама в нічній сорочці.

– Що ти робиш на кухні, хотілося б знати? – запитала вона, суворо дивлячись на Олеся.

– Лічу, – мусив зізнатися син.

– Навіщо? – здивувалася мама.

– Я подумав... – хлопчик затнувся. Як сказати, щоб не образити маму? – А раптом цукерок і мандаринок на всіх не вистачить?

– Дурниці.

Олесева мама завжди казала «дурниці», коли чогось не розуміла. Це було її улюблене слово. Але для Кайдашенка-молодшого все, пов'язане з його днем народження, було аж ніяк не дурницею. Як же мама не розуміє: дуже важливо, щоб цукерок і мандаринів вистачило всім однокласникам!

Годі сказати, чим би закінчилася розмова, аж тут на кухні з'явився тато – розпатланий, у трусах і футболці. Він одразу згадав про головне. Підхопив сина на руки й цмокнув в обидві щоки.

– Імениннику ти наш! Олесику! Рости великий, будь здоровий і щасливий! – весело засмікав він сина.

Хлопчик зареготав, відкинувши голову. Відразу стало приємно й святково. Татова щетина, що віросла за ніч, лоскотала і злегка колола. Мама принесла зі спальні невеликий згорток, теж поцілувала іменинника і вручила подарунок. Мамин поцілунок смачно пахнув дорогим кремом і ледь холодив щоку. Олесь кинувся розв'язувати стрічки й розгортати кольоровий папір. Усередині був футляр із мобільним телефоном.

– Спасибі, – чомно подякував він. Але в голосі чулося розчарування.

– Хіба тобі не подобається? – не могла приховати здивування мама. Це вона вирішила купити такий дорогий і престижний подарунок.

– Подобається! – насупився Кайдашенко-син, знову не знаючи, як учинити. Увесь час виходило, що він мимоволі ображає маму чи то неправильними словами, чи то неправильними вчинками. – Просто ви обіцяли цуценя...

Він спідлоба глянув на батьків, відчуваючи, як святковий настрій вивітряється з кухні. На очі вже набігали сльози. Ранок дня народження загрожував перерости в найнещасливіший день у році.

– Ми не забули, синку, – як завжди, кинувся на порятунок Кайдашенко-тато. – Але ж у тебе уроки. А після школи поїдемо на Пташку й виберемо цуценя. Неодмінно!

Олесь полегшено зітхнув. Мама теж зітхнула, але з іншої причини, оголосити яку вона воліла пізніше.

Вони поснідали. З нагоди дня народження сина Кайдашенко-мама привезла його до школи на своїй автівці «Вольво». Хлопчик із пакетами, повними цукерок і мандаринів, піднявся на шкільний ганок. Тоді мама обернулася до чоловіка й висловила йому все, що давно хотіла, але приховувала за зітханнями й вихованістю. Певно, сьогодні був особливий день не лише для сина-іменинника. У Кайдашенчихи нагромадилася «шкідницька колекція».

Чого лише люди не колекціонують! Сірникові коробки та етикетки, марки й листівки, значки й плакати, компакт-диски й календарики... І провини інших людей. На жаль, кожен може похвалитися такою «колекцією». Хоча хвалитися тут немає чим. «Не привітався», «Забув привітати зі святом», «Критикував мою зачіску», «Не виконав обіцянки», «Не повернув книгу»... Ну, і ще всяка всячина. Колекція росте, росте, і досить одного разу додати до неї ще один маленький «сувенір», щоб стався вибух. Тоді колекціонер починає викладати (зазвичай найближчій людині) вміст своєї скарбниці.

«Шкідницька колекція», яку Кайдашенко-мама збирала роками, раптом вирвалася із схованок душі й у всій красі постала перед Кайдашенком-татом.

– От поясни мені, Кайдашенку, – коли мама гнівалася, вона називала тата лише на прізвище, – чому в нашій сім'ї є дві ролі: злюка мама і добряк тато?!

– Чому ти так вирішила? – неохоче відбивався чоловік і батько.

– Це не я так вирішила! Це ти робиш із нашого сина невідького!

– Чим же я це роблю?

– А ось цим! Замість того, щоб хлопчик, як усі сучасні діти, захоплювався мобільними телефонами, ти потураєш його дурницям щодо собаки!

– Чому це раптом цуценя стало дурницею?

– Тому, що від нього бруд, шерсть і різні інфекції! Він пісяє й какає у квартирі! На моїй ламінованій підлозі й на моїх перських килимах!

– Килими можна згорнути, а підлогу вкрити поліетиленовою плівкою.

– І прожити решту життя, як під час повені або землетрусу?! Спасибі тобі велике!

– Не решту життя, а лише кілька місяців, доки цуценя виросте і йтиме до вітру надвір.

– Дурниці! – знову сказала мама своє улюблене слово. – Отже, так, Кайдашенку! Годі мені чіпляти на вуха продукти харчування! І врахуй: якщо ти зважишся купити Олесієві несанкціонованого собаку, то... – після складного, майже невимовного слова «несанкціонованого», мама зробила невеликий перепочинок, набрала в легені якомога більше повітря й закричала: – Я за себе не ручаюся!

– Ну, якщо ти за себе не ручаєшся... Тоді я за тебе ручатимуся! – примирливо пожартував Кайдашенкото.

Але жарту не зрозуміли – тата виставили з крутої автівки «Вольво», на зимову вулицю. Замислений тато зайшов у метро й поїхав на роботу малювати анімаційні фільми. Він був художником-аніматором. А розгнівана мама вирушила піднімати вітчизняний бізнес. Вона була діловою жінкою, або «бізнесвумен».

Ганна та Петро Владимирські «Хлопчик, якого подарували цуцику»

2. Робота в парах. Учитель пропонує учням у парах проаналізувати, які цінності є важливими для різних героїв книги – Олесея, мами та тата. Для кожного персонажа учні розподіляють запропоновані цінності на три категорії: *найважливіші; менш важливі; ті, щодо яких складно зробити однозначний висновок*. Під час роботи учні мають аргументувати свої висновки прикладами з тексту.

Перелік цінностей: безпека; взаєморозуміння; виконання обіцянок; відповідальність; дружба; повага; порядок; престиж; родина; свобода вибору; самостійність; справедливість; співчуття; слухняність; турбота; увага до почуттів інших; комфорт; любов; матеріальний добробут; чесність; щедрість.

3. Обговорення у групах. Після роботи в парах учні об'єднуються у групи по 4–6 осіб та порівнюють свої результати. Запитання для обговорення: *Які цінності були найважливішими для Олесея? Які цінності були важливими для мами? Які цінності підтримував тато? Чому між героями виник конфлікт? Чи можна сказати, що всі герої хотіли добра, але по-різному його розуміли? Які цінності найбільше впливали на поведінку героїв?*

Учитель звертає увагу на те, що люди можуть мати різні життєві пріоритети, а конфлікти часто виникають через нерозуміння цінностей і потреб інших людей.

4. Аналіз конфлікту цінностей. Учні у групах визначають: *які саме цінності зіткнулися у творі; чи можна було уникнути конфлікту; які рішення могли б урахувати інтереси всіх членів родини*. Після обговорення групи коротко презентують свої висновки.

5. Аналіз власної системи цінностей. Учні обирають 3–5 цінностей, які є важливими для них особисто, та обговорюють у малих групах: *чому вони вважають ці цінності важливими; як ці цінності впливають на їхню поведінку; які труднощі можуть виникати під час їх реалізації; чи завжди вчинки людини відповідають її цінностям*.

6. Групування цінностей. Учні об'єднують цінності у категорії, наприклад: *особисті; сімейні; соціальні; матеріальні; морально-етичні*. Після цього у спільному колі учні обговорюють: *які цінності найчастіше стають причиною конфліктів; чому різні люди можуть по-різному оцінювати одну й ту саму ситуацію*.

7. Формулювання принципів взаєморозуміння. У групах учні формулюють принципи, які могли б допомогти героям книги краще порозумітися, наприклад: *важливо вислуховувати одне одного; обіцянки слід виконувати; рішення у родині варто ухвалювати з урахуванням інтересів усіх; повага до почуттів іншої людини є основою взаєморозуміння*. Після цього групи презентують свої принципи у спільному колі та обговорюють їх.

Вправа «Конфлікти у сім'ї та з ровесниками»

(адаптація на прикладі повісті Івана Андрусяка «Кабан дикий – хвіст великий...»)

Освітня ціль: допомогти учням усвідомити, що конфлікти можуть виникати через різне бачення справедливості, потреб і відповідальності, а їх конструктивне розв'язання потребує врахування позицій усіх сторін.

Ресурси: уривок із повісті Івана Андрусяка «Кабан дикий – хвіст великий...» (с. 10–11); пам'ятка «Розв'язання конфліктів у шість кроків» для всіх учасників.

Оригінальна вправа: Вправа 8.3. Конфлікти у сім'ї та з ровесниками. (б. д.). У «Навчанні демократії» (Т. 6). Living Democracy. URL: <https://www.living-democracy.com/uk/textbooks/volume-6/chapter-8/exercise-3/>

Літературний твір: Андрусяк, І. (2010). *Кабан дикий – хвіст великий... Друга історія Стефи і Чакалки: повість*. Грані-Т.

Процедура

1. Ознайомлення з текстом. Учні читають уривок із повісті. Учитель організовує коротке обговорення: *Чому Ліза хоче піти в похід? Чому мама не підтримує цю ідею? Чого побоюється мама?*

Яку позицію займає тато? Чому в родині виникає суперечка? Чи однаково дорослі й діти оцінюють ситуацію?

Отож, коли гербатка запарилася і вже розлита по горнятках, мама й запитусь:

– А ви не забули, що скоро осінні канікули? У декого, між іншим, перші в житті! Що робити будемо?

– Подивлюся завтра в Інтернеті, що нового в театрах, – каже тато. – Чи, може, їх у село до бабусі відвезти...

– Ні, ми в похід хочемо, – проситься Ліза.

– У який це похід?

– Та тут Чакалка, наша класна керівниця, організовує похід осіннім лісом. Із ночівлею! І просила вас переказати, щоб ви не лише мене, а й Стефу відпустили.

– Який може бути похід у такий час? Та ще й із ночівлею! – обурюється мама. – Листопад надворі! Що та ваша Чакалка собі думає? Позастуджується ще.

Іван Андрусяк «Кабан дикий - хвіст великий...»

2. Ознайомлення з пам'яткою. Учні читають пам'ятку «Розв'язання конфліктів у шість кроків». Учитель коротко пояснює, що конфлікти часто виникають через різне бачення безпеки, відповідальності, свободи та справедливості.

3. Робота в групах. Учні об'єднуються у групи по 4–6 осіб. У кожній групі: одна частина учасників представляє позицію Лізи; інша – позицію мами. Учасники готують аргументи своїх персонажів і визначають, які потреби та переживання стоять за їхньою поведінкою.

4. Переговори за моделлю шести кроків. Групи проходять усі кроки розв'язання конфлікту: визначають потреби й побоювання сторін; формують проблему; пропонують можливі рішення; оцінюють переваги та ризики різних варіантів; обирають рішення, яке враховує інтереси всіх сторін; визначають, як можна перевірити, чи домовленості виконуються.

5. Представлення результатів. Кожна група коротко представляє: які потреби й цінності були важливими для різних сторін; які рішення пропонували учасники; чи вдалося знайти компроміс; що допомогло сторонам краще зрозуміти одне одного.

6. Підсумкове обговорення. Орієнтовні запитання: Чому люди можуть по-різному оцінювати ризики й безпеку? Чому під час конфлікту важливо пояснювати свої переживання та потреби? Чи завжди дорослі й діти однаково розуміють справедливість? Як можна висловлювати незгоду без образ і звинувачень? Що допомагає знаходити рішення, які враховують інтереси всіх сторін?

Розширення. Учні можуть написати короткий діалог між Лізою та мамою після досягнення домовленості. Також можна запропонувати скласти «правила сімейних домовленостей», які допомагають обговорювати суперечливі питання без конфліктів.

Після виконання вправи учні читають продовження історії та обговорюють: яке рішення зрештою ухвалили батьки; чи вдалося героям порозумітися; що допомогло або завадило конструктивному розв'язанню конфлікту; чи змінилося ставлення персонажів одне до одного; які висновки для себе можуть зробити учні.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Андрусяк, І. (2010). *Кабан дикий – хвіст великий... Друга історія Стефи і Чакалки: повість*. Грані-Т.

2. Вдадимирська, Г., Володимирський, П. (2011). *Хлопчик, якого подарували цуцику: повість*. Грані-Т.

3. Вправа 2.2. Системи цінностей. (б. д.). У «Навчанні демократії» (Т. 6). Living Democracy. URL: <https://www.living-democracy.com/uk/textbooks/volume-6/chapter-2/exercise-2/>

4. Вправа 2.3. Філософія життя. (б. д.). У «Навчаємо демократії» (Т. 6). Living Democracy. URL: <https://www.living-democracy.com/uk/textbooks/volume-6/chapter-2/exercise-3/>

5. Вправа 6.3. Якби я був чарівником. (б. д.). У «Навчаємо демократії» (Т. 6). Living Democracy. URL: <https://www.living-democracy.com/uk/textbooks/volume-6/chapter-6/exercise-3/>

6. Вправа 8.3. Конфлікти у сім'ї та з ровесниками. (б. д.). У «Навчанні демократії» (Т. 6). Living Democracy. URL: <https://www.living-democracy.com/uk/textbooks/volume-6/chapter-8/exercise-3/>

7. Волосевич, І. (2008). *Про хлопчика*. Грані-Т.

8. Голлоб, Р., Хадлестон, Е., Крапф, П., & Вайдінгер, В. (2009). *Освіта для демократичного громадянства: Посібник для підготовки вчителів з питань освіти для демократії, громадянства та освіти з прав людини* (Л. М. Ващенко, пер.; Н. Г. Протасова, наук. ред. укр. версії). НАДУ.

9. Павленко, М. (2011). *Чи шкідливо ходити покрівлями гаражів?: повість*. Грані-Т.
10. Про освіту: Закон України від 05 вересня 2017 р. № 2145-VIII. (2017). Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text>
11. Рада Європи. (2018). *Рамка компетентностей для культури демократії* (Т. 1: Контекст, концепції та модель). Council of Europe. <https://www.schools-for-democracy.org/biblioteka/ofitsiini-dokumenty-rady-yevropy/ramka-kompetentnostej-dlya-kulturi-demokratiji-2>
12. Рада Європи. (2010). *Хартія Ради Європи з освіти для демократичного громадянства й освіти з прав людини*. Council of Europe. URL: <https://www.coe.int/uk/web/compass/council-of-europe-charter-on-education-for-democratic-citizenship-and-human-rights-education>
13. Living Democracy. (б. д.). *Living Democracy: Education for democratic citizenship and human rights*. URL: <https://www.living-democracy.com/>

REFERENCES

1. Andrusiak, I. (2010). *Kaban dykyi – khvist velykyi... Druha istoriia Stefy i Chakalky: Povist* [Wild boar – big tail... The second story of Stefa and Chakalka]. Hrani-T [in Ukrainian].
2. Council of Europe. (2010). *Council of Europe Charter on Education for Democratic Citizenship and Human Rights Education*. <https://www.coe.int/uk/web/compass/council-of-europe-charter-on-education-for-democratic-citizenship-and-human-rights-education>
3. Council of Europe. (2018). *Reference framework of competences for democratic culture* (Vol. 1: Context, concepts and model). Council of Europe. <https://www.schools-for-democracy.org/biblioteka/ofitsiini-dokumenty-rady-yevropy/ramka-kompetentnostej-dlya-kulturi-demokratiji-2>
4. Exercise 2.2. Value systems. (n.d.). In *Teaching democracy* (Vol. 6). Living Democracy. <https://www.living-democracy.com/uk/textbooks/volume-6/chapter-2/exercise-2/>
5. Exercise 2.3. Philosophy of life. (n.d.). In *Teaching democracy* (Vol. 6). Living Democracy. <https://www.living-democracy.com/uk/textbooks/volume-6/chapter-2/exercise-3/>
6. Exercise 6.3. If I were a magician. (n.d.). In *Teaching democracy* (Vol. 6). Living Democracy. <https://www.living-democracy.com/uk/textbooks/volume-6/chapter-6/exercise-3/>
7. Exercise 8.3. Conflicts in the family and with peers. (n.d.). In *Teaching democracy* (Vol. 6). Living Democracy. <https://www.living-democracy.com/uk/textbooks/volume-6/chapter-8/exercise-3/>
8. Gollob, R., Huddleston, E., Krapf, P., & Weidinger, W. (2009). *Osvita dlia demokratychnoho hromadianstva: Posibnyk dlia pidhotovky vchyteliv z pytan osvity dlia demokratii, hromadianstva ta osvity z prav liudyny* [Education for democratic citizenship: A teacher training manual on education for democracy, citizenship and human rights] (L. M. Vashchenko, Trans.; N. H. Protasova, Ed. of Ukrainian version). NADU [in Ukrainian].
9. Living Democracy. (n.d.). *Living Democracy: Education for democratic citizenship and human rights*. <https://www.living-democracy.com/>
10. Pavlenko, M. (2011). *Chy shkidlyvo khodyty pokrivliamy harazhiv?: Povist* [Is it harmful to walk on garage roofs?]. Hrani-T [in Ukrainian].
11. Pro osvitu: Zakon Ukrainy vid 05 veresnia 2017 r. № 2145-VIII [On Education: Law of Ukraine of September 5, 2017 No. 2145-VIII]. (2017). Verkhovna Rada Ukrainy. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text> [in Ukrainian].
12. Volosevych, I. (2008). *Pro khlopchyka* [About the boy]. Hrani-T [in Ukrainian].
13. Vladymyrska, H., & Volodymyrskyi, P. (2011). *Khlopchyk, yakoho podaruvaly tsutsyku: Povist* [The boy who was given to a puppy]. Hrani-T [in Ukrainian].

Mariia Hrynova,

PhD in Education and Pedagogy,

Head of International Cooperation and Innovation Transfer Department

at the Odessa Regional Academy of In-Service Education

Odesa, Ukraine

<https://orcid.org/0000-0003-1308-2634>